

Viorica POPA

FENOMENUL ANALOGIEI ÎN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ

Fenomenul analogiei atrage de multă vreme atenția cercetătorilor, constituind obiectul unor discuții substanțiale. În paginile ce urmează voi încerca să prezint, în primul rând, evoluția articolelor lexicografice privind conceptul de analogie și, în al doilea rând, modul în care este tratat acest fenomen în studiile de gramatică. Tradiția lexicografică românească este foarte veche. Cu toate acestea, termenul de analogie este atestat la noi pentru prima dată în **Dicționarul rumanesc, lateinesc și unguresc**, realizat din „orânduiala” lui Ioan Bobb. Având aspectul unei simple liste de termeni în cele trei limbi, articolul lexicografic al cuvântului *analogie* este expus astfel: „analogia, analogia, -giae f. 1. Kettőnek öszvehasonlítása” [Bobb, 43].

Un loc special în definirea analogiei îl ocupă dicționarele unilingve care, după cum afirmă și M. Seche, erau „ca și inexistente” până la 1825. Printre primele dicționare de acest tip, ce înregistrează termenul de analogie, este **Vocabularul romano-francesu** de I. Costinescu. În lexicografia românească de până la 1880, termenul este consemnat și în **Dictionnaire d'étymologie daco-romane** de A. Cihac. E de menționat că dicționarul atestă și o

variantă a acestuia – *analoghie* și, în plus, marchează originea neogreacă a fenomenului.

În 1896, Lazăr Șăineanu însoțește termenul cu următoarea explicație (care e și prima definiție explicativă): „analogie f. – raport, asemănare între mai multe lucruri diferite” [Șăineanu, p. 24]. Printre primele dicționare care înregistrează ambele variante ale termenului de analogie (adică *analogie* și *analoghie*) se numără **Dicționarul român-german (Rümanisch-deutsches Wörterbuch)** de H. Tiktin (1903) și **Dicționarul general al limbii române** de I. Aurel Candrea și Ov. Densusianu (1909).

Dicționarele Academiei apărute în anii 1955-1958 (**Dicționarul limbii române literare contemporane** în 4 volume, **Dicționarul limbii române moderne** din 1958, **Dicționarul explicativ al limbii române (DEX, 1975, 1996)**) descriu un singur lexem, *analogia*, cu două sensuri: unul general, iar al doilea cu specific lingvistic. În **Dicționarul enciclopedic român** (București, 1962) sunt indicate domeniile în care se particularizează analogia: „1. Asemănare între două sau mai multe noțiuni, situații, fenomene etc.; 2. (logică) Raționament prin analogie, silogism, care din asemănarea anumitor însușiri a două obiecte conchide probabilitatea asemănării celor două în privința altor însușiri (exemplu: din faptul că există o asemănare între condițiile necesare vieții pe Pământ și cele existente pe Marte se conchide probabilitatea existenței vieții pe această planetă); 3. (drept) Metodă de aplicare a normelor juridice care constă în soluționarea unui caz neprevăzut în mod direct de

vreo normă juridică, fie prin aplicarea normei care prevede cazul cel mai asemănător al legii, fie prin aplicarea principiilor generale ale sistemului de drept respectiv (a dreptului); 4. (lingv.) Fenomen care constă în modificarea formei sau, uneori, a sensului unui cuvânt sub influența altui cuvânt ori a altei forme a aceluiași cuvânt; 5. (biol.) Asemănare totală sau parțială a organelor sau a unor părți ale organelor care îndeplinesc aceeași funcție, dar au origini și structuri diferite. Analogia se datorează adaptării organelor respective la același mediu (exemplu: aripile la insecte și aripile la păsări)” [Dictionarul enciclopedic român, p. 119].

În ceea ce privește dicționarele speciale, termenul este consemnat în **Dictionarul de termeni lingvistici** de Gh. Constantinescu-Dobridor și în **Dictionarul general de științe. Științe ale limbii** (București, 1997). Aceste dicționare au selectat trăsăturile noționale definitorii ale analogiei în lingvistică: 1) regularizează forma sub presiunea altei forme cu care aceasta este asociată în funcție de anumite criterii (unele forme create prin analogie se impun în limbă, altele sunt însă considerate greșite. Acest fapt i-a determinat pe unii lingviști să afirme că analogia e o formă de presiune intrasistemică ce se opune normei, că e o formă de presiune extrasistemică [Dictionarul general de științe, p. 50] sau că aproape „toate formele noi apar numai prin false analogii” [Constantinescu-Dobridor, p. 24]; 2) repară neregularitățile cauzate de fonetică (ideea aparține neogramaticilor, care au apelat frecvent la analogie pentru a motiva abaterile de la le-

gile fonetice, susținând că fonetica distruge, iar analogia repară).

Primul dicționar analogic al limbii române aparține lui Șt. Florescu care consideră că „pentru a reda gândirea în toate aspectele și nuanțele ei complexe, este nevoie de un vocabular abundent și variat” [Florescu, p. 3]. Pornind de la fiecare cuvânt central, autorul grupează în ordine alfabetică toate cuvintele care prezintă un raport oarecare de sens, o relație de analogie cu lexemul-cheie. Parcurgând șirul lor, menționează Șt. Florescu, „vom găsi nuanțe, detalii, sinonime ale cuvântului central sau provenind din acesta prin derivație, compoziție, extensiune sau sugerate prin asociație de idei” [*ibidem*, p. 5].

După patru decenii, conștienți de dificultățile și riscurile pe care le implică elaborarea unei astfel de lucrări, M. Buca, I. Evseev, Fr. Király și D. Crașoveanu propun un **Dicționar analogic** care pretinde a avea funcționalitate multiplă. Dicționarul este constituit din concepte și grupuri de concepte redată prin cuvinte și expresii care se continuă și se prelungesc unele pe altele.

Analizele făcute asupra conceptului de analogie în limba română ne permit să conchidem următoarele:

- prima înregistrare dată a termenului de analogie în lingvistica românească rămâne incertă, întrucât lexicografia veche păstrează foarte multe lucrări doar în manuscrise, altele fiind pierdute (de exemplu: se știe că Al. Philippide a elaborat un **Dicționar**, care se presupune că s-ar fi pierdut în timpul transferării sale la București; suntem convinși că termenul a existat în acel dicționar, o dată ce

fenomenul analogiei ocupă un loc aparte în lucrarea sa **Istoria limbii române**, vol. I, Iași, 1894;

- articolele lexicografice selectează, din cele mai vechi timpuri până astăzi, tot mai multe trăsături noționale: dacă în primele dicționare termenul apare sub forma unui cuvânt-titlu (de exemplu, în dicționarele bilingve), în dicționarele unilingve din secolul al XIX-lea se găsesc definiții sinonimice. Abia la începutul secolului al XX-lea, când se elaborează **Dicționarul Academiei**, termenul este specificat pe domenii. Până la ora actuală doar **Dicționarul enciclopedic român** oferă cea mai largă informație despre noțiunea de analogie.

Ca fenomen lingval, analogia își mai așteaptă explicarea. Sunt încă în faza tatonărilor o serie de chestiuni, cum ar fi cele despre corelația dintre creație și formă, inovație și conservatism în procesul vorbirii ș.a. Trebuie de menționat, de asemenea, faptul că aprecierile cercetătorilor cu privire la analogie sunt divergente, ele oscilând de la exagerarea rolului pe care îl are analogia în procesul de funcționare normală a limbii până la neglijarea acesteia în unele sectoare ale ei.

Printre primii gramaticieni care au formulat în mod explicit fenomenul analogiei este T. Cipariu. Mai târziu A. Lambrior afirma că analogia este „intervenția elementului intelectual în schimbările ce se produc în limbă” [Lambrior, XVI]. Invocând nenumărate exemple de forme analogice în *Introducere la Cartea de citire „lui și ei în loc de său, sa, prin analogie cu lor în loc de său, sa”* [ibidem, p. 94], A. Lambrior face, de asemenea, observația că declinarea a III-a are unele sub-

stantive „cu două forme de singurită” – ceea ce dovedește „că nu este un fapt fonetic, ci un fenomen gramatical ieșit din analogia substantivelor feminine de declinarea I” [ibidem, p. 103]. Deși prezintă fenomenele de analogie în capitolul *Fonetica* („Fenomenele de analogie privitoare la vocale”, „Fenomenele de analogie privitoare la consoane”), I. Nădejde subliniază că în schimbările prin analogie „nu-i vorba de schimbări de sunete, ci de înlocuiri de forme mai vechi prin altele mai nou formate, după chipulu și asemenarea altora” [Nădejde, p. 46].

În 1890, L. Șăineanu semnală că analogia este „factorul principal al evoluțiunii lingvistice. Ea îmbogățește vocabularul unei limbi și distruge varietatea formelor sale gramaticale, reducând flexiuni diverse la un tip uniform, care a izbutit a deveni mai familiar sau a se bucura de o superioritate numerică” [Șăineanu, 1890, p. 29]. În același an, cunoscută mai puțin și dedicată „tuturor celor ce iubesc, cu sinceritate, limba și națiunea română”, teza de licență a lui T. Raica dezvăluie câteva tipuri de analogie, cum ar fi cea lexicală, cea sintactică și cea grafică. După cum menționează autorul, „analogia afectează întreg domeniul limbii: morfologia, sintaxa, semantica, lexiconul, toate se resimt de distrugerile sau creațiunile sale” [Raica, p. 17] și pune accentul îndeosebi pe acțiunea analogiei în sistemul gramatical cu referire atât la flexiunea nominală, cât și la cea verbală). Cunoscând lucrările lui H. Paul, A. H. Sayce și V. Henry și având ca izvoare scrierile lui B. P. Hasdeu și T. Cipariu, T. Raica a căutat să releve elementele de

istorie a limbii române, evidențind valoarea acestora în sistemul limbii.

Tratând fenomenul fie doar în sistemul morfologic, fie în cel fonologic, Al. Philippide este primul gramatician care observă și selectează influențele analogiei la toate nivelele limbii. Analizând minuțios diverse formații analogice, marele lingvist ieșean constată fără ezitare că analogia este „producătoare de mari schimbări” [Philippide, p. 88]. Al. Philippide, adept al neogramaticilor, consideră că „o asemănare între cuvinte este condiția indispensabilă pentru amintirea în același timp a lor, căci asemănarea le apropie în gruparea ideală a cunoștințelor și o cunoștință trage totdeauna după sine în aducerea aminte cunoștințele cele mai apropiate de dânsa. Cu cât asemănarea între cuvinte este mai mare, cu atât mai ușor se pot influența analogic unul pe altul” [Philippide, p. 94]¹.

Mai târziu, **Gramatica Academiei** relevă influențele analogiei în cadrul foneticii și gramaticii. Având un conținut menit să-i ofere o maximă utilitate, **Gramatica limbii române** înregistrează formele analogice fără a face mențiuni în ceea ce privește uzul lor.

Și A. Lombard vorbește despre rolul principiului analogic, afirmând că analogia este „un procedeu frecvent prin care limba se servește pentru a realiza aceste două tendințe opuse” – de simplifi-

care și de diferențiere [Lombard, p. 222]. Lingvistul suedez a evidențiat existența în limba română a două tipuri de analogii: „analogie unificatrice, simplificative” și o „analogie différenciatrice, explicativă” și a arătat că influențele analogice în materialul vocalismului au repercusiuni asupra flexiunilor (atât asupra celor nominale, cât și asupra celor verbale). Ideile expuse de A. Lombard au fost preluate de I. Iordan în lucrarea colectivă **Structura morfologică a limbii române contemporane**, care menționa: analogia „reprezintă forma în care se manifestă legea generală de regularizare și de organizare tot mai coerentă a materialului lingvistic în cadrul sistemului unei limbi”. Analogia, după părerea autorului român, acționează deosebit de puternic în gramatică, mai ales în morfologie, și realizează tendința de simplificare și regularizare a sistemului, de normalizare și de eliminare a excepțiilor, „a faptelor aberante” [Iordan et alii, p. 18].

În legătură cu fenomenul analogiei, merită a fi amintite și articolele semnate de Gh. Radu și D. Gheorghiu: primul consideră analogia drept „una dintre căile de refacere a distincțiilor morfologice” [Radu, p. 26], iar al doilea o califică drept o nouă modalitate de activizare și îmbogățire a vocabularului: „analogia presupune tocmai concentrarea într-un sistem mai unitar – pe grupe de noțiuni – a vocabularului, găsirea de corespondențe de raporturi diverse între noțiuni și obligă – în ciuda unei libertăți aparent nelimitate – la discernământ, la precizie, în cele mai fine nuanțări” [Gheorghiu, p. 377].

Trecerea în revistă a diverselor puncte de vedere privind

¹ Deși aduce critici serioase neogramaticilor, S. Pușcariu arată și el că analogia e „fermentul pentru generalizarea unei inovații, decât cauza opririi ei” [Pușcariu, p. 78].

conceptul de analogie și valoarea acesteia în lingvistica românească demonstrează că ne aflăm în fața unui fenomen lingvistic deosebit de complex, cu funcții și posibilități multiple de manifestare.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. I. Bobb, *Dicționarul rumănesc, lateinesc și unguresc*, în 2 volume, Tipografia Colegiului Reformaților, Cluj, 1822-1823.
2. I. Aurel Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, Editura Cartea Românească, București, 1931.
3. I. Aurel Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționar general al limbii române* (din trecut și de astăzi), Librăria Editoare Socec și Co., Societate Anonimă, București, 1909.
4. A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, St-Goar, Francfort, 1870 (vol. I); 1879 (vol. II).
5. T. Cipariu, *Gramatica limbii române*, vol. I, București, 1869.
6. Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de termeni lingvistici*, Editura Teora, București, 1998.
11. Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică, București, 1961.
12. *Dicționarul enciclopedic român*, în 4 volume, București, 1962-1966.
13. *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX), București, 1975, 1996.
14. *Dicționarul general de științe. Științe ale limbii*, București, Editura Științifică, 1997.
15. *Dicționarul limbii române*, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, București, 1913, tom. I, partea I (serie veche).
16. *Dicționarul limbii române literare contemporane*, în 4 volume, Editura ARPR, București, 1955-1958.
17. *Dicționarul limbii române moderne*, Editura Academiei, București, 1958.
18. Șt. Florescu, *Dicționar analogic*, București, Editura Universul, București, 1938.
19. D. Gheorghiu, *Analogia – auxiliar în dezvoltarea vocabularului* // LL, București, 1976, vol. II.
20. I. Iordan, V. Guțu-Romalo, A. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române*, București, Editura Științifică, 1967.
21. Gh. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 2000.
22. A. Lambrior, *Studii de lingvistică și folcloristică*, Editura Junimea, Iași, 1976.
23. A. Lombard, *Le verbe roumain. Étude morphologique*. Lund, C.W.K. Glekrup, 1954.
24. I. Nădejde, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura librăriei P. C. Popovici, 1884.
25. A. Philippide, *Istoria limbii române*, vol. I, Tipografia „Viața Românească”, 1923.
26. S. Pușcariu, *Limba română. Privire generală*, Fundația Pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1940.
27. Gh. Radu, *Rolul analogiei în dinamica sistemului morfologic al subdialectului maramureșean* // Buletin Științific, Seria A. Filologie, vol. VIII, Baia Mare, 1992.
28. T. Raica, *Rolul principiului analogic pe terenul flexiunii române*, Ploiești, 1890.
29. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ediție definitivă, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
30. L. Șăineanu, *Dicționarul universal al limbii române*, ed. a VI-a, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1929.